

Tarixin yaddaşı...

...və yaxud Hüseyn əfəndi kimdir?

İllər keçsə də unudulmayan, yaşadılan, yaşayan tarixi hadisələrin mahiyyəti dəyərini həmişə saxlayır, əbədiyyən saxlayacaq. Tarixi hadisələr bəzən təəssüflə (28 aprel 1920-ci il), bəzən qürurla, sevgilərlə (15 sentyabr 1918-ci il, 28 may 1918-ci il, 17 noyabr 1991-ci il) daha həssaslıqla yenidən yaşanılır. Onda özünü o hadisələrin iştirakçısı bilirsən. Zamanın geriye dönüşü olmasa da, sənə elə gəlir ki, yaşından çox-çox böyük olan o hadisələri görmüsən. O hadisələr xalqla, dövlətlə, dövlətçiliklə bağlıdırsa, duyumun, duyğuların bir ürək tutumunca incələşir...

Azərbaycanımızın dövlətçilik tarixində mühüm mərhələ olan Xalq Cümhuriyyəti "Mən azərbaycanlıyam!" deyənlərin hamısının ruhunun dövləti olub. Üçrəngli bayrağımızın ilk dəfə göy üzünün göylüyünü süslədiyi gündən neçə on illər keçib. Hələ ictimaiyyətə təfəssilatı ilə məlum olmayan hər hansı hadisə haqqında düşündəndə marağa söykənən sevginin, sevgiyə söykənən ehtiramın bir əli məsulyyətdən yapışır, bir əli könül xoşluğundan; zamanında tarix yazanların sırasında olan bir insanı 100 ildən sonra necə tanıtmalı, hansı bədii təsvir vasitələrinə güvənməli...

100 il əvvəl olanlara həmişə ruhumun gözləri ilə baxmışam, eşitdiklərimi, oxuduqlarımı mənəvi borc kimi ruhuma hopdurmuşam.

1972-ci ilin yazında tələbə yoldaşım Nizaməddinlə Şamaxıya gəldik. Ceyrankeçməzin döngələrinə çatınca yoldan bir qəder aralıda bir tənha məzar gördüm. Baxışlarımın hara dikildiyini hiss edən Nizaməddin "Türkün qəbridi..." - dedi...

Qəbri ziyarət etdik. İçimdə qımıldanan duyğuların qınağı ürəyimi titrətdi...

Şəhid türk adıyla tanınan şəhid mehmetçiylə ilk ziyarətim idi bu. Bu ziyarət mənə Qafqaz İslam Ordusunu daha əhatəli sevdirdi, Nuru Paşanı, Nuru Paşanın mehmetçilərini daha səmimiyyətlə sevdirdi. O tənha məzarı dəfələrlə ziyarət etmişəm. Hər dəfə türklüyün qüdrətindən sinəm ürəyimə darlıq edib, "Məlum qəhrəmanlar sırasında, naməlum mehmetcik..." - pıçıldamışam. Bu pıçıltnı da ruhun ruha borc ödəməsi bilmişəm...

Kimliyi əzizlərdən savayı kimşəyə belli olmayan bir mehmetçik haqqında bilgilərimin cazibəsindəyəm. Qafqaz İslam Ordusunun mehmetçiylə Hüssün Mustafaoğlunun ruhunu ruhumla ziyarət edirəm. Bu ziyarət məni Dağüstü parkda "Türk şəhidliyi" abidəsinə çəkməkdədi...

Kimdi Hüssün Mustafaoğlu? 1918-ci ilə kimi Türkiyədə-Ərzurumda Hüssün Mustafaoğlu kimi, 1920-ci ildən 1936-cı ilə kimi Azərbaycanda - Gəncədə Hüseyn əfəndi - Türk Hüseyn kimi tanınan, türk mehmetçiylə kimdi? Kim olub? İlk nəfəsi Ərzuruma, son nəfəsi Gəncəyə ad olan Hüseyn əfəndini - Türk Hüseyni sayğılarla, ehtiramlarla, sevgilərlə tanıtməyi özümə mənəvi borc bilərəm...

nəvi borc bilərəm...

Hüssün Mustafaoğlu türk idi. Əski uyğur mənəblərində türk sözü milli mənsəbiyyətlə yanaşı, həm də "güclü", "qüvvətli" anlamını verir; Hüseyn əfəndi - Türk Hüseyn həqiqətən türk olub...

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2018-ci il "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli" elan edilib. 2018-ci il həm də Qafqaz İslam Ordusunun xilas-karlıq missiyası ilə Azərbaycana gelişinin 100 illiyidi. 2018-ci il həm də Bakının bolşevik-daşnak qüvvələrindən azad edilməsinin - təmizlənməsinin 100 illiyidir. Nuru Paşanın komandanlığı ilə Azərbaycana gələn mehmetçilərin hamısının ruhu hamımız üçün çox əzizdir. Ərzurumlu Hüssün Mustafaoğlu - Gəncəli Hüseyn əfəndi onlardan biridir...

...XX əsrin əvvəllərində ermənilərin Türkiyədə törətdikləri vəhşiliklər haqqında Mustafa oğlu Hüssün də eşidirdi. Ermənilərin təzahürləri onun da qəzəbini, kinini-nifrətini, türklük heyriyyəti siləliyirdi. Yaşadığı illərin çoxunda - 30 yaşı vardı - o da acılar yaşamaqların acılarını ruhunda hiss edənlərdəniydi. Ermənilərin Azərbaycanda törətdiklərindən də xəbəri vardı. Dədəsindən, babasından eşitdiklərini unutmamışdı, unutmayacaqdı.

Nuru paşanın könüllülərdən ibarət ordusunun tərkibində o da Azərbaycana gəldi - Emin əfəndinin dəstəsində idi...

...Qaraməryəmdə bolşevik-daşnak qüvvələri ciddi müqavimət göstərirdi. Emin əfəndinin əmri ilə Hüssün başqa iki mehmetçilə sağ cinahda atışanların sırasında qoşulmuşdu. Ağır döyüş gedirdi. Gün yaxmışdı. Üç kölgənin sürünə-sürünə, sağ tərəfə çəkilməsi Hüssünün diqqətindən yayınmadı. Məlumat verməyə, onbaşıdan müvafiq əmr almağa vaxt yox idi. Güllə səsləri onun kəlmələrini çiliklədi: "Mehmet, mən o səmtə çəkirləm!..."

Araları 30-40 addım ancaq olardı.

Ermənilər duyuyq düşsə, atacağı atəşdən yayınardı, tələssə, güllələri hədəfə dəyməzdi, gəciksə, düşmənlər uzaqlaşardı; barmağı tətii vaxtında sıxma-lydı. Nələri xatırladı o anlarda? - qonşu köylərdə süngüyə keçirilən körpələrimi, qapısı bağlanan evlərdə diri-diri yandırılan-

larımı, kəsilən başları, ovulan gözlərimi,...?.. Və tətiiyi çəkdi. Ermənilərdən biri yerə sərilirdi. Sonra ikinci, üçüncü erməni qaçsa da, çox uzaqlaşa bilmədi. O da ölümünü Hüssünün gülləsindən aldı...

...Qazaxda tanış olmuşdular. Həmid onların sırasına Qazaxda qoşulmuşdu. O gündən səngərdəşiydilər. Nəfəs-nəfəsə döyüşür, nəfəs-nəfəsə yatırıdılar. Hər dəfə "Ermənin burununu ovandan sonra ya sən Qazaxda qalacaqsan, ya da mən Ərzuruma gedəcəm..." - deyərdi Həmid.

Şamaxının girəcəyindəydilər. Bir azdan hücum başlayacaqdı. Hüssün Ərzurumdan özüylə gətirdiyi Osmanlı beşaçılanının qundağını sıxmaqda, Gün çeşti yerinə çatmaqda idi. Üzücü sükutu Emin bəyin əmri pozdu: "İrəli, mehmetçiyim! Zəfər sənə zəfər olacaq, irəli!". Döyüşürdülər...

Ölüm yüklü güllələrdən çəkinmədən atışdılar. Qurtuluşa yaxınlaşa-yaxınlaşa atışdılar. Bakıya çatmaq, Bakını azad etmək üçün atışdılar...

Hüssün də atışa-atışa evlərə yaxınlaşırdı. Hansı duyumun təsiriyə döndü soluna baxdı. Həmid sağ çiyini üstə torpağa döşənmişdi. Qənsərinə sancılan güllələrə məhəl qoymadan özünü qardaşı Sahid bildiyi Həmidə yetirdi. Son nəfəsiydi Həmidin. Dostunu döyüşdən çıxarda bilsə də, onu yaşada bilmədilər. İki damla göz yaşı yaqlarında közə döndü Hüssünün: "Əfv et məni, arkadaşım. Səni yaşada bilmədik. Əfv et...". Son nəfəsinə baxdı, ağrı ruhunun can köynəyi oldu...

Qurd qapısı istiqamətində döyüşdə sol qolundan yaralandı. Həmid sarıdı yarasını. "Onbaşıya demə..". - bu kəlmələr, bu rica mehmetçiylə döyüşmək istəyirdi. Həmid heç kimə heç nə demədi. Buna nə vaxtı oldu, nə də imkanı - ağır döyüş gedirdi...

Bu da Bakı! Bu da Ərzurumdan üzü bu yana hər mehmetçiylə görmək istədiyi şəhər - Can Azərbaycanın başı beləli şəhəri. Tarixin dönəlgəsi burada dönəcəkdə. Döndü də! Bakı bolşevik-daşnak qüvvələrindən təmizləndi; Qafqaz İslam Ordusu Bakıya qalib yerləşə daxil oldu...

Qurtuluş, xilas-karlıq ordusunun tərkibində mehmetçik Hüssün Mustafaoğlu Qarabağda da döyüşdü. Türk olaraq, türk mehmetçiylə olaraq döyüşdü - Nuru paşanın komandanlığı ilə xilas-karlıq missiyasının mehmetçilərindən biri kimi döyüşdü...

Mudros müqaviləsi bu missiyanın sonacan yerinə yetirilməsinə imkan vermədi.

1918-ci il oktyabrın 30-da I Dünya müharibəsinin nəticələrinə görə məğlub olan Türkiyə Mudros müqaviləsini imzalamağa məcbur oldu. Azərbaycan in-

gilis qoşunlarının nəzarəti altına düşdü. General Tomson türk əsgər və zabitlərinin son nəfərinə də Azərbaycanı tərək etməsi haqqında əmr imzaladı. Nuru paşa da, Türkiyədən gəlmiş əsgər və zabitlərin bir hissəsi də Azərbaycanda qalmaq, Azərbaycan xidmət etmək - Azərbaycan xidmət etmək istəyirdi. Tomson rejimi bunu yasaqlayırdı.

Qalan qaldı... "Azərbaycan möhkəmlənməyincə qayıtmayacam!" deyənlərin, Azərbaycanda qalanların sırasında mehmetçik Hüssün Mustafaoğlu da vardı.

Azərbaycan, belə demək mümkünsə, şəhər-şəhər, kənd-kənd, ev-ev nəzarətdə idi. Qafqaz İslam Ordusunun Türkiyədən gələn, Mudros müqaviləsindən sonra Türkiyəyə qayıtmayan əsgər və zabitləri aşkar edilməyə güllələndirdi. ADR süquta uğradıqdan sonra Tomsonçuluğu bolşevizm davam etdirirdi. O illərdə - 1920-ci ilin aprelindən sonra istər siyasi baxışlarına, istərsə də milli mənsəbiyyətinə - türklüyünə, Türkiyəliliyinə görə "qara siyahıya" düşənlərin taleyini güllələnmə, Sibirə sürgün izləyirdi; müsavəti olubsan - xalq düşmənisən, Türkiyədən gəlmisən, Türkiyədə qohumların var - xalq düşmənisən. Qafqaz İslam Ordusunun mehmetçiylə Hüssün Mustafaoğlu - Hüseyn əfəndi - Türk Hüseyn 20 il bu xofun sıxıntıları ilə yaşadı.

İlk vaxtlar yenidən hərbi mundir geyinəcəyini - Azərbaycan Ordusunda xidmət edəcəyini gözləyə-gözləyə günləri ay, ayları il etdi...

Azərbaycan Vətən oldu Hüssün Mustafaoğluna.

Ərzurumdan gələndə özüylə xeyli qızıl-gümüş sikkə gətirmişdi. 25 ədəd qızıl pula torpaq sahəsi aldı, ev tikdi. Sövdələşmə sənədi indi də Hüseyn əfəndidən əziz xatirəyə saxlanmaqdadır. Goranboyun Hazırzəhmədli kəndindən Günəş xanım ilə qurdu.

Hüseyn əfəndi çörəkçiliklə məşğul olub. Hazırda Heydər Əliyev prospekti 1 ünvanındakı binanın zirzəmisində qonşuların sevgilərlə, ehtiramlarla Türk Hüseyn çağırtdıqları Hüseyn əfəndinin çörək sexi idi.

7 övladı olub Hüseyn əfəndinin - Mustafa, Şakir, Münəvvər, Səhiyyə, Hədiyyə, Səfiyyə, Əhməd. Səfiyyəylə Əhməd çox az yaşayıb...

Türkiyəyə - Ərzuruma qayıtmaq, əzizləri ilə görüşmək, əzizlərini əzizləri ilə görüşdürmək istəyirdi Hüseyn əfəndi. Gərək olan sənədləri Türkiyənin Batumidəki konsulluğundan ala bilmişdi. "Oğul-uşağın boğazından kəsə-kəsə" 10 min rubl pul da toplamışdı. Görürdü, eşidirdi, repressiyalar Türk Hüseyni niyyətindən çəkirdi. Can qorxusu deyildi bu. Övladlarının rus imperiyasının çək-çevirindən, işgəncələrindən xilas etmək niyyətidi...

... Ərzurumdan sevrək gəldiyi, qurtuluşu üçün sevrək döyüşdü, sevrək yaşadığı Azərbaycanda - Gəncədə aldı son nəfəsini. 1938-ci ildə. Gümanlarım deyir ki, həmin gün Ərzurumun qədiyini burum-burum qar bürüyüb...

Goranboyun Hazırzəhmədli kənd qəbiristanlığında dəfn edilib. 83 yaşlı qızı Səhiyyə deyir ki, böyük bacılarımdan, qardaşılarımdan eşitmişdim - atam bir tut ağacının yaxınlığında dəfn ediblər. Müəyyən səbəblərdən zamanında qəbirin üstünü götürmək mümkün olmayıb. Qəbirin yeri bilinmir; nəvələri, nəticələri, kötürkələri Hüseyn əfəndinin - Hüssün Mustafaoğlunun məzarını deyil, ruhən ruhunu ziyarət edirlər. Bütün türksevərlər kimi, Qafqaz İslam Ordusunu sevrək kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini sevrək kimi - bizlər kimi... Günəş xanım 48 yaşında vəfat edib, Gəncədə İmamzadə qəbiristanlığında dəfn olunub; nəvə-nəticələri Günəş xanımı ziyarət edəndə qəbri bəlli olmayan ulu babalarını da ziyarət edirlər sanki; ruhun ruhu ziyarətidi bu...

Hüssün Mustafaoğlu Qafqaz İslam Ordusunun zabiti Emin əfəndinin (onun yüzbaşı olduğunu güman edirik) dəstəsində vuruşub - Mudros müqaviləsi imzalanana kimi. Emin əfəndi də Türkiyəyə qayıtmayıb, Hüssün Mustafaoğlunun düşüncələrinin eynini düşünüb - Mudros müqaviləsinin buludu dağılandan sonra Azərbaycan Ordusunda xidmət etmək. Qayıtmayıb, Azərbaycanda qalıb. Tam artilleriya generalı Əlağa Şıxlinski ilə qohum olub, Şəmkirin Düyürlü kəndində məskunlaşıb. 2000-ci ildə Hüseyn əfəndinin oğlu Mustafa ata ruhunun işığında Düyürlüyə gəlib; türk zabitinin övladlarıyla, nəvələriylə türk əsgərinin övladlarının, nəvələrinin görüşü türklüyə ehtiram kimi yaşanılıb...

... İllər keçsə də unudulmayan, yaşadılan, yaşayan tarixi hadisələrin mahiyyəti dəyərini həmişə saxlayır. Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana gelişini kimi. Bu ordunun hər zabiti, hər əsgəri tarixdə də yaşayır, yaşadırlar. 34 nəvənin babası, yüzdən çox nəticənin-kötürkənin ulu babası olan Ərzurumlu Hüssün Mustafaoğlu da unudulmur, unudulmayacaq...

✍ Rəşid Faxralı